

J.H. Walton, *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament. Introducing the Conceptual World of the Hebrew Bible*, Baker Academic, Grand Rapids (Michigan) 2006, 368 s.

Dla czytelników zaangażowanych w badania literackie i teologiczne nad Starym Testamentem J.H. Walton nie jest z pewnością postacią anonimową. Jego publikacje dotyczące tła kulturowego Biblii hebrajskiej stanowią użyteczną pomoc w studiach nad starożytnym środowiskiem biblijnym. Kontynuację badań autora, profesora Starego Testamentu na Wheaton College w Stanach Zjednoczonych, stanowi kolejna pozycja książkowa, zatytułowana *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament. Introducing the Conceptual World of the Hebrew Bible*. Stanowi ona utrzymane w konwencji podręcznika (s. 19) wprowadzenie do badań nad relacją kulturowo-religijną literatury starożytnego Bliskiego Wschodu do Biblii hebrajskiej.

Autor książki zaproponował bardzo przejrzysty układ logiczny swojej publikacji, dzieląc ją na pięć zasadniczych części.

Część pierwszą stanowi omówienie stosowanej metodologii literackich badań porównawczych. Tworzą ją dwa bloki zagadnień: historia i metody oraz studia porównawcze – nauka i teologia. Pierwsze zagadnienie stanowi historia odkryć z zakresu literatury starożytnego Bliskiego Wschodu oraz ich wpływ na sposób interpretacji Biblii (s. 15-18). Następnie została omówiona specyfika metodologii studiów porównawczych, odwołujących się do różnych wymiarów rzeczywistości historycznej. Zwraca się uwagę, że studia porównawcze są ważne nie tylko z perspektywy biblijnej, ale również w kontekście badań z zakresu asyriologii, egiptologii i innych podobnych im dyscyplin (s. 19). Autor wskazuje na pewne istotne przyczyny, dla których studiujący Biblię powinien korzystać ze studiów porównawczych (s. 19-24). Należy do nich wymiar kulturalny języka i literatury, gatunku literackiego, praktyk religijnych oraz teologii. Aby należycie poznać tło kulturalne Biblii, konieczne jest studium historii, archeologii, literatury oraz języków starożytnego Bliskiego Wschodu (s. 28). W bloku drugim autor porusza delikatną kwestię relacji odkryć naukowych i teologii, która łączy się ze studiami porównawczymi dotyczącymi tekstów biblijnych. Omawia się specyfikę studiów historyczno-krytycznych nad Starym Testamentem, kwestię ich bagatelizowania lub instrumentalnego wykorzystywania w celach polemicznych. Istotnym tematem są także trudności w akceptowaniu metod i osiągnięć historyczno-religijnych studiów porównawczych przez środowiska konfesyjne lub efekty ich skrajnego dogmatyzowania. Według Waltona, studia porównawcze mogą odgrywać rolę pozytywną, umożliwiając poznanie realiów religijnych i społecznych środowiska biblijnego, wydobyć oryginalności tekstu biblijnego oraz jego egzegezę. W tym wypadku studia porównawcze nie muszą stanowić zagrożenia, ale narzędzie poważnych studiów biblijnych również w aspekcie apologetycznym (s. 38-40).

W części drugiej podręcznika omówiono ogólnie literaturę starożytnego Bliskiego Wschodu (s. 43-83). Autor czyni to, podając krótką charakterystykę i przykłady wyszczególnionych gatunków literackich. Należą do nich: mity (sumeryjskie, akadyjskie, hetyckie/huryckie, ugaryckie), teksty epickie (sumeryjskie, akadyjskie, egipskie, hetyckie, ugaryckie, Alalakh), teksty rytualne (akadyjskie, hetyckie, egipskie), teksty magiczne i wróżby (akadyjskie, egipskie), listy (Amarna, Lakis, Arad), inskrypcje królewskie (sumeryjskie, akadyjskie, egipskie, hetyckie, aramejskie, fenickie, moabickie, perskie), roczniki/kroniki (sumeryjskie, hetyckie, akadyjskie, traktaty, zbiory prawne (sumeryjskie, akadyjskie, hety-

ckie), dokumenty prawne, hymny i modlitwy (sumeryjskie, akadyjskie, egipskie, hetyckie), literatura mądrościowa (sumeryjska, akadyjska, egipska, aramejska), prorocтво (Mari, Asyria), fikcyjna autobiografia/apokaliptyka (akadyjskie, babilońskie, asyryjskie, perskie), archiwa (Ebla, Mari, Alalakh, Emar, Nuzi, Ugarit), mieszane (m.in. małżeńskie, erotyczne, lamentacje).

Trzecia główna część publikacji dedykowana jest religii. Zawiera ona trzy główne tematy związane z zagadnieniem religii. Są to: bogowie, świątynie i rytuały oraz religia państwa i rodzina. Temat bogów rozpatrywany jest na różnych płaszczyznach. Pierwszą stawowi ich pochodzenie. Autor proponuje interesujące przykłady efektów zastosowania metody porównawczej, omawiając krótko kwestię ontologii i teologii (s. 91) oraz imienia Jahwe (s. 92) w Izraelu. Drugą charakterystyką świata boskiego jest istnienie zgromadzenia bogów. Także tutaj autor wskazuje na związki idei pozabiblijnej z biblijnym obrazem niebieskiej Rady, która towarzyszy Jahwe (s. 94-95). Inną kwestią związaną ze światem bogów jest ich pozycja we wszechświecie. Walton proponuje zestawienie informacji z literatury starożytnej z obrazem biblijnym Jahwe, Pana stworzenia (s. 98). Dodatkowo autor omawia atrybuty bogów (indywidualne, wspólnotowe, w czasie konfliktu) oraz ich specyficzne cechy (antropomorficzne, geograficzne i geopolityczne, kosmiczne, prokreacyjne, itp.). Efektem syntetycznej prezentacji jest podsumowanie, które wyodrębnia różnice między atrybutami bogów starożytnego Bliskiego Wschodu a obrazem biblijnym Jahwe (s. 110). Ostatnią płaszczyzną dotyczącą świata bogów jest stosunek do ortodoksji i ortopraksji, które w opinii autora zajmują zupełnie inną pozycję w Biblii i w religiach Bliskiego Wschodu.

Drugim tematem związanym z religią są świątynie i rytuały. Każde ze szczegółowych zagadnień, które autor omawia w kontekście tego tematu, jest wzbogacone przez przykład biblijny poddany analizie porównawczej w stosunku do pozabiblijnych kultów starożytnych. Pierwszym z nich jest związek świątyni i bóstwa. Odniesienie biblijne dotyczy kultu bożków, który miał nawiązywać do rozbudowanej ikonografii politeistycznej (s. 116-117). Zagadnienie drugie, dotyczące przestrzeni sacrum, prowadzi do omówienia tła religijnego motywu wieży Babel w jego odniesieniu do budowli z terenu Mezopotamii (s. 120-121). Kolejna kwestia dotyczy relacji świątyni do chaosu. Przykładami biblijnego rozwinięcia idei świątyni jako centrum kosmosu i jako swoistego mikrokosmosu są: opowiadanie o ogrodzie Eden (s. 124-125) oraz tekst z Iz 66,1 (s. 127). Ostatnie aspekty dotyczące świątyni i rytuałów to związek świątyni ze światem ludzi, znajdujący także swoje miejsce w kulturze Izraela (s. 129), oraz kwestia świątyni i rytuałów, które pełniły istotną rolę w starożytnym Izraelu (s. 131-132).

Ostatnim zagadnieniem związanym z religią starożytnego Bliskiego Wschodu jest jej relacja do państwa i rodziny. Religia spełniała ważną funkcję w legitymizacji władzy. Bogowie odgrywali istotne role, oczekiwali ofiar. Autor proponuje porównanie polityczno-społecznej pozycji bogów i Boga Izraela (s. 140-142). Religia rzutowała także na życie rodzinne, stanowiąc fundament ustalonych zachowań także etycznie-moralnych. Istotną rolę odgrywały w niej modlitwa, pobożność. Na tej płaszczyźnie Autor podręcznika przedstawia efekt badań porównawczych na przykładzie religii Abrahama (s. 150-151) oraz pierwszych czterech przykazań dekalogu (s. 155-160). Podsumowując kwestię religii, Walton podkreśla, że w religijnym środowisku pozabiblijnym właściwie nie istniała relacja osobowa między bóstwem a człowiekiem (s. 161). Bóstwo pełniło przede wszystkim funkcję asekuracyjną.

Czwarta główna część podręcznika poświęcona jest znaczeniu kosmosu w literaturze starożytnego Bliskiego Wschodu. Autor rozpatruje w dwóch paragrafach: geografii kosmosu oraz kosmologii i kosmogonii. Specyficzne cechy starożytnej bliskowschodniej geografii kosmosu to ujmowanie jej nie tylko w aspekcie struktury, ale także funkcji poszczególnych jego obszarów, złożonego obrazu nieba, strukturyzacji obszarów ziemi pod

kątem politycznym, kosmicznym, topograficznym i teologicznym. Autor proponuje także porównanie terminologii biblijnej i geografii kosmicznej (s. 174-175). Ostatnim elementem geografii kosmosu jest struktura świata zmarłych. Drugi punkt rozdziału stanowi omówienie kosmologii i kosmogonii. Pierwszym krokiem jest zdefiniowanie specyficznej ontologii oscylującej między substancjalnym a funkcjonalnym podejściem do rzeczywistości. Na bazie tych rozważań autor omawia pierwszy dzień stworzeń w opisie Rdz 1,3-5, w którym, według niego, przeważa funkcjonalność nad kwestiami substancjalnymi (s. 180). Następnie wyjaśnia się znaczenie terminu „stwarzać”, akcentując przy tym terminologię akademicką. W toku analizy porównawczej autor charakteryzuje znaczenie hebrajskiego *bara* (s. 181). Kolejny etap to omówienie istotnej dla opisów stworzenia relacji między chaosem i porządkowaniem rzeczywistości. Jako ilustrację biblijną autor przedstawia Rdz 1,2 (s. 187). Stwarzanie kosmosu oprócz ewidentnego harmonizowania elementów chaosu zawiera według Waltona także inne punkty stałe, do których należą: nazywanie, oddzielanie, przypisywanie konkretnej roli do spełnienia. Podobne cechy znajdują się mają w Rdz (s. 190-191). Inne kwestie związane tematem kosmogonii i kosmologii to sposób kontroli nad światem stworzonym oraz los stworzeń, które znajdują swoje miejsce także w Biblii (s. 194-195). Ostatnie zagadnienie omówione w części kosmologicznej to związek świątyni ze stworzeniem kosmosu, obecny również w Rdz (s. 197-199).

Ostatnia główna część publikacji nosi tytuł „Ludzkość”. Sytuację ludzi w świetle literatury starożytnego Bliskiego Wschodu autor rozpatruje w perspektywie czasowej ich egzystencji. Dwa pierwsze paragrafy dotyczące początków i roli człowieka oraz historiografii odnoszą się do przeszłości. Kolejne trzy poświęcone są teraźniejszości i zawierają odpowiednio omówienie znaczenia magii i wróżby w życiu codziennym, specyfiki życia miejskiego i królewskiego oraz pozycji prawa i mądrości. Ostatni paragraf dedykowany jest przyszłości na ziemi oraz po śmierci. Koncepcja przeszłości związana jest ściśle z pytaniem o początek ludzkości. Po dokonaniu prezentacji tekstów sumeryjskich, akadyjskich i egipskich Walton rozważa w odniesieniu do Biblii kwestię poli- i monogenyzy (s. 205). Za wydarzenie kluczowe autor uważa opisy stworzenia człowieka. W stosunku do starożytnej literatury bliskowschodniej koncepcje biblijne dotyczące archetypów ludzkości wykazują pewne podobieństwa, ale również różnice (s. 208-209). Autor podręcznika, analizując pojęcia pochodzące z badanego środowiska literackiego, potwierdza istnienie trzech poziomów świadczących o człowieczeństwie jednostki: ciała, duszy i ducha. W kontekście biblijnym z problemem wewnętrznej struktury człowieka wiąże się jego stworzenie na obraz Boży (s. 212-213). Pierwszy z paragrafów poświęconych relacji człowieka do przeszłości zamyka pytanie o pierwotną celowość jego stworzenia. Tematem paragrafu drugiego jest historiografia. Spośród zagadnień, które autor wiąże z historiografią, należy wymienić użycie różnorodnych gatunków literackich, rolę bóstw, kwestię koncepcji czasu i historii, poetyzację motywów historycznych. Swoiste podsumowanie paragrafu stanowi charakterystyka historiografii izraelskiej (s. 232-236). Teraźniejszość jest wg Waltona związana z poszukiwaniem wskazówek, jak żyć, jakie decyzje należy podjąć. Pomoc stanowią tu różnorodne sposoby komunikowania się ze światem bogów, różne kategorie wróżb, prorocत्व, snów lub specyficzna umiejętność odczytywania znaków. W tym kontekście autor omawia kwestię otrzymywania snów i wyjaśniania snów w Izraelu (s. 243). Prezentuje także ramową charakterystykę wyroczni prorockich w różnych okresach w historii Mezopotamii oraz w Biblii (s. 250-253). Jako ilustrację biblijną do kwestii znaków Walton proponuje komentarz do Jr 31,33 (s. 257-258) oraz do Joz 10,12-15 (s. 262-263). Inną ważną kwestią stanowi istnienie szczególnych osób związanych z omawianymi praktykami, używanie magii oraz spisywanie przepowiedni. Jako tekst nawiązujący do kwestii nadużywania przepowiedni prorockiej autor wskazuje Pwt 18,20-22. Omawia go w formie ekskursu, za-

mykającego pierwszy paragraf dotyczący teraźniejszości (s. 270-274). Kolejny paragraf związany z teraźniejszością dotyczy tzw. kontekstu życia – miast i władzy królewskiej. Cywilizacja miejska zajmuje według autora publikacji bardzo ważną pozycję jako pierwotne wydarzenie związane ze światem boskim, jako symbol kosmosu, przestrzeń sprawowania funkcji sakralnych. Odbiciem tych tendencji jest biblijna idealizacja Jerozolimy jako miasta świętego (s. 278). Życie ludzkie dokonywało się także w kontekście struktur władzy królewskiej. Pochodzenie króla, jego związek z wymiarem boskim, odpowiedzialność za zachowanie sprawiedliwości w życiu publicznym w pewien sposób nawiązuje do biblijnej koncepcji króla idealnego, mesjasza (s. 285). Ostatnie związane z teraźniejszością wymiary życia ludzkiego, które wyróżnia Walton, stanowią prawo i pouczenia sapienckalne. Szczególnie to pierwsze, obecne w starożytnych kodeksach prawnych, pozostawiło istotne ślady w Biblii hebrajskiej (s. 292-294; 296-301). Podobnie starożytna literatura mądrościowa związana jest ściśle z treściami biblijnymi (s. 304). Pojawiają się w niej istotne kwestie egzystencjalne, jak np. pytanie o retrybucję, posiadające kluczowe znaczenie dla biblijnej księgi Joba.

Ostatni punkt rozważań nad sytuacją człowieka stanowi jego relacja do przyszłości na ziemi i po śmierci. Autor koncentruje się przede wszystkim na drugiej kwestii, omawiając teksty dotyczące śmierci i pogrzebu, struktury geograficznej Zaświatów, kultu i komunikowania się ze śmiercią, sądu, kary i nadziei wiecznej. Porównania z Biblią dokonuje, odnosząc się do koncepcji Szeolu (s. 320-321) oraz motywu wywołania ducha Samuela z 1 Sm 28 (s. 325).

Podręcznik zawiera także krótki słownik bóstw starożytnego Bliskiego Wschodu, wykaz konsultowanej literatury naukowej oraz indeks odpowiedników biblijnych.

Podsumowując lekturę pozycji *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament* należy stwierdzić, że jest to publikacja wartościowa. Przytoczeni na obwołanie książki recenzenci P.B. Machinist (Harvard University), A.R. Millard (University of Liverpool), M.W. Chavalas (University of Wisconsin-La Crosse) oraz R.S. Hess (Denver Seminary) podkreślają znaczenie całościowego potraktowania starożytnej literatury Bliskiego Wschodu oraz wielką przydatność dokonanego zestawienia w studium Biblii. Szeroki zakres zagadnienia oraz relatywnie ograniczona pojemność publikacji powodują, że mamy do czynienia nie tyle z wyczerpującym omówieniem zagadnienia, ile z przejrzystą syntezą wiadomości. Zastosowane w formie tablic, schematów i ilustracji liczne pomoce metodologiczne mogą okazać się niezwykle pomocne dla studentów lub osób poszukujących orientacji na tym nie zawsze łatwym terenie badań. Mogą również stanowić inspirację dla polskojęzycznych autorytetów z zakresu biblistyki lub orientalistyki do tworzenia podobnych dzieł, skierowanych do szerszej, niekoniecznie hermetycznie wyspecjalizowanej grupy czytelników. Zaczerpnięcie ze skarbcza starożytnej literatury bliskowschodniej może prowadzić bowiem do odkrycia niezwykle głębi i oryginalności treści biblijnych, które przecież stanowią najpiękniejszy klejnot.

Ks. Marek Karczewski